

original scientific paper
prejeto: 2002-04-16

UDK 94(41/49)"18/19":329 929 Dostal L.

DOPRINOS LJUDEVITA DOSTALA RAZVOJU HRVATSKO-SLOVENSKE SURADNJE U BOSNI I HERCEGOVINI U AUSTROUGARSKOM RAZDOBLJU

Zoran GRIJAK

Hrvatski institut za povijest, HR-10000 Zagreb, Opatička 10

IZVLEČEK

Avtor je na temelju izvirnega arhivskega gradiva raziskal nekatere najpomembnejše trenutke, povezane s hrvaško-slovenskim sodelovanjem v Bosni in Hercegovini v avstro-ogrskem obdobju. Posebno pozornost je posvetil delovanju Slovenca Ljudevita Dostala, pripadnika Kristusove družbe, ki je, medtem ko se je pri nekaterih osebnostih na Kranjskem zavzemal za kolonizacijo slovenskih katolikov v bosansko Posavje, veliko prispeval k prizadevanjem političnega kroga okrog vrhovnega bosanskega (sarajevskega) nadškofa Jospia Stadlerja za utrjevanje gospodarskih in političnih pozicij katolikov v Bosni in Hercegovini.

Ključne besede: Ljudevit Dostal, Bosna in Hercegovina, Hrvati, Slovenci

IL CONTRIBUTO DI LJUDEVIT DOSTAL ALLO SVILUPPO DELLA COLLABORAZIONE CROATO-SLOVENA NELLA BOSNIA ERZEGOVINA AUSTRO-UNGARICA

SINTESI

Sulla base della documentazione d'archivio, l'autore pone in risalto alcuni momenti salienti della collaborazione sloveno-croata nella Bosnia Erzegovina austro-ungarica. Particolare attenzione è dedicata allo sloveno Ljudevit Dostal, della Compagnia di Gesù, che si adoperò presso eminenti personalità della Carniola per organizzare il trasferimento di coloni cattolici sloveni nella regione della Posavina bosniaca, contribuendo in tale modo agli sforzi profusi dal circolo politico raccolto attorno all'arcivescovo di Sarajevo, Josip Stadler, tesi al rafforzamento economico e politico dei cattolici di Bosnia Erzegovina.

Parole chiave: Ljudevit Dostal, Bosnia Erzegovina, croati, sloveni

U ovome prilogu namjera mi je osvijetliti neke od važnijih momenata vezanih uz hrvatsko-slovensku suradnju u Bosni i Hercegovini tijekom razdoblja austro-ugarske vladavine (1878.-1918.).

Spomenuta suradnja s vremenom je premašila okvire Bosne i Hercegovine i počela se ostvarivati u širem kontekstu hrvatsko-slovenskih političkih veza. Naime, 1912./1913. dolazi do približavanja između političkog kruga vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera i dijela slovenskih kršćanskih socijala na čelu s I. Šusteršičem. To se približavanje ostvarivalo u širem okviru hrvatsko-slovenske suradnje. Naime, u listopadu 1911. stvorena je svepravaška organizacija za sve hrvatske zemlje i Bosnu i Hercegovinu. Istaknuta je potreba sjedinjenja sa Sveslovenskom ljudskom strankom. Početkom listopada 1912. u Beču se sastao odbor hrvatske i slovenske strane i zaključio fuziju koja se trebala svečano provesti u Ljubljani 20. listopada 1912. Za Hrvate i Slovence Bečka je rezolucija tvrdila da su jedan narod. Ljubljanski je sastanak ipak pokazao da hrvatsko-slovenska suradnja ne može funkcionirati, jer su u ujedinjenoj stranci prava većinu imali pristaše Mile Starčevića tzv. starčevićanci, koji su na sastanku Vrhovne uprave stranke prava u Opatiji u ožujku 1913. utjecali na donošenje afirmativne izjave o Srbiji i Crnoj Gori u povodu Balkanskih ratova 1912./1913. Ta je izjava, u potpunosti negirala odluku s Ljubljanskog sastanka, pa je u Opatiji došlo do razbijanja sepravaške organizacije (Gross, 1973, 398-405).

Međutim, mogućnost za suradnju između slovenskih kršćanskih socijala, kojima je dominirao I. Šusteršič, i pravaškog kruga u Bosni i Hercegovini, oko nadbiskupa Stadlera, u tom je razdoblju i dalje bila moguća, jer su slovenski kršćanski socijali, poput Stadlera, smatrali da politička nastojanja Srba u hrvatskim zemljama i Bosni i Hercegovini prijete ozbiljenju hrvatsko-slovenskog savezništva i nastojanjima za stjecanjem državne neovisnosti dvaju naroda unutar Monarhije.

Plan o političkom zbližavanju slovenskih kršćanskih socijala i Stadlerova frankovački i trijalistički orijentiranog kruga zasigurno je uživao i potporu ljubljanskoga biskupa Antuna Bonaventure Jegliča, nekadašnjeg vrhbosanskog kanonika i Stadlerovog bliskog suradnika, kojemu su bila prilično dobro poznata nastojanja političkih vođa Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Valja upozoriti na Jegličev apel hrvatskom katoličkom svećenstvu i laicima, da se odazovu na katolički kongres u Ljubljani, upućen iz Ljubljane 7. siječnja 1913., potkrijepljen tvrdnjom da bi se time učvrstio savez između svepravaške organizacije i Sveslovenske ljudske stranke i otklonio srpski utjecaj, koji je u posljednje vrijeme sve snažnije počeo prodirati u hrvatski politički život (NAZ, AP, OJP).

Stadlerov krug ostvario je sa slovenskim kršćanskim socijalima iznimno važnu suradnju. Ta suradnja odvijala se u početku, a znatnim dijelom i kasnije, posre-

dovanjem svećenika Slovenaca u Vrhbosanskoj nadbiskupiji. U Vrhbosanskom kaptolu i bogosloviji djelovao je malen, ali vrlo utjecajan krug Slovenaca, kojega su najvažniji predstavnici bili kanonik A. B. Jeglič, do svoga izbora za ljubljanskog biskupa 1898. i Karlo Cankar, brat poznatog slovenskog književnika Ivana Cankara, višegodišnji urednik *Hrvatskog dnevnika*, tajnik nadbiskupa Stadlera, a zatim kanonik Vrhbosanske nadbiskupije. Vrlo ugledan i utjecajan bio je i isusovac Ljudevit Dostal, profesor na Vrhbosanskoj bogosloviji. O djelovanju svakoga od spomenutih istaknutih Slovenaca trebalo bi napisati posebnu studiju, jer se ostvarivalo u sklopu vrlo složenih vjerskih i političkih prilika u Bosni i Hercegovini u austro-ugarskom razdoblju. Odlučivši se ipak za istraživanje djelovanja jedne istaknute osobe težio sam nadmašiti zamke površnog uopćavanja i samom naravi takvih radova uvjetovanog prelaženja preko bitnih pojedinosti. Opredijelio sam se za prikaz djelovanja Ljudevita Dostala, jer je ono, prema mojim spoznajama, dosadašnjim istraživačima ove problematike nepoznato, a u historiografskom smislu iznimno je relevantno.

Lj. Dostal rođen je u Ljubljani 10. kolovoza 1877., a umro je u Lani, kraj Merana u Tirolu, 1. ožujka 1946. Za člana isusovačkog reda zaređen je 1908. Od 1910. do 1912. profesor je u Vrhbosanskoj bogosloviji u Sarajevu. Tu vrši službu profesora i odgojitelja i kasnije, od 1920. do 1922. i od 1934. do 1936. Bio je i superior Hrvatske misije Družbe Isusove od 1914. do 1916., rektor travničke gimnazije od 1917. do 1920., a zatim rektor u Zagrebu od 1927. do 1929. i duhovnik u Nadbiskupskom dječjačkom sjemeništu u Zagrebu od 1930. do 1932. Kao profesor dogmatike i fundamentalne teologije djelovao je i u Dubnu (Poljska) 1933./1934. Ujedno je bio upravitelj više Marijinih kongregacija (VBKB, 1993).

Socijalnu i političku stranu Dostalova djelovanja u Bosni i Hercegovini ocrtava pismo koje je u siječnju 1912. uputio je nepoznatoj osobi, kojoj se obratio sa "prečastiti gospod" (ATFL, PLD). Osoba kojoj se obratio nedvojbeno je bila profesor čija je predavanja slušao kao član katoličke đачke lige za vrijeme svoga gimnazijskog školovanja u Ljubljani. Dostalovo pismo vrlo je zanimljivo i historiografski iznimno relevantno, jer je koincidiralo sa spomenutim suvremenim pokušajima povezivanja političkog kruga okupljenog oko vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera i slovenskih kršćanskih socijala. Njegov sadržaj samo ću ukratko prikazati, jer sam ga zbog iznimne historiografske vrijednosti uvrstio kao prilog na kraju rada.

Svojom osnovnom intencijom Dostalovo pismo povezano je s oponiranjem političkog kruga oko nadbiskupa Stadlera planovima bosanskohercegovačkih Srba, da se pomoću kapitala srpskih banaka domognu zemljišta muslimana koji se namjeravaju iseliti u Osmansko carstvo, te s planovima istoga kruga o otkupljivanju tih zemljišta i njihovom naseljavanju katoličkim kolonistima. Nadbiskup Stadler smatrao je da naselja-

vanjem katoličkih kolonista treba osnažiti katolički element u područjima Bosne i Hercegovine koja su napustili muslimani i područjima pretežito napučenim Srbima ili izloženim intenzivnom naseljavanju Srba. Najprije je oponirao nastojanjima srpskih banaka da se domognu velikih zemljišta u okolici Bosanskog Šamca kolonizacijom grkokatolika Ukrajinaca. To je naseljavanje, međutim, izazvalo velik otpor Srpske pravoslavne crkve (dalje: SPC) u Bosni i Hercegovini, koja je osnaživanje grkokatolika proglasila planom Katoličke crkve za "unijačenjem" Srba. Nadbiskup Stadler nije bio zadovoljan učincima kolonizacije Ukrajinaca, jer nije uspio izgraditi grkokatoličku biskupijsku organizaciju u Bosni i Hercegovini, a sami Ukrajinci bili su vrlo skloni Srbima, zbog zajedničkog prakticanja istočnog obreda. Suočena sa snažnim srpskim prosvjedima Zemaljska vlada u Sarajevu zaustavila je naseljavanje Ukrajinaca. Pritom se očitovao i utjecaj Mađara, koji su, radi oporivanja Staderovim planovima, podržavali nezadovoljne Srbe (Grijak, 2001, 212-221).

U postaneksijskom razdoblju (1908.-1918.) nadbiskup Stadler nastavio je gajiti nade da bi se kolonizacijom katolika iz Monarhije mogao osnažiti katolički element u Bosni i Hercegovini i time stvoriti pretpostavke za osnaživanje hrvatskih političkih i gospodarskih pozicija. Svoja očekivanja s tim u vezi povjerio je političaru frankovačke orijentacije Isidoru Kršnjavome, za boravka u Zagrebu 16. listopada 1910. godine: "Srpstvo uzima u Bosni velikog maha. Bit će potrebno kolonizacijom pojačati katolički element." Kršnjavi je bio prilično skeptičan glede takvih nastojanja, ustvrdivši da je" (...) Slavonija zbog jake kolonizacije već otuđena Hrvatstvu" (Kršnjavi, 1986, 634). U svojim obnovljenim nastojanjima za kolonizacijom katolika Stadler je mislio napose na Slovence, smatrajući da će oni poduprijeti hrvatska politička nastojanja više nego Nijemci, za koje je bilo vjerojatnije da će se grupirati u izolirane zajednice, neosjetljive na hrvatska politička kretanja.

Spomenuto pismo Lj. Dostala upućuje na zaključak da je nadbiskup Stadler, uz pomoć svećenika Slovenaca u Vrhbosanskoj nadbiskupiji, najvjerojatnije u dogovoru s I. Šusteršičem i drugim istaknutim slovenskim kršćanskim socijalima te uz potporu biskupa A. B. Jegliča, stvorio plan o kolonizaciji Slovenaca u Bosnu i Hercegovinu i o kupovanju zemljišta od muslimana koji su odlučili iseliti se u Osmansko carstvo slovenskim kapitalom, kako bi se izbjeglo da ta zemljišta otkupe Srbi. Pritom je važnu ulogu za traženje pomoći od Slovenaca imala činjenica da je nadbiskup Stadler bio prezadužen i nije mogao sredstvima Vrhbosanskog ordinarijata kupiti ta zemljišta. Stadler je, dakle, naseljavajući katolike iz Monarhije, pokušavao popraviti nezavidan gospodarski položaj bosanskohercegovačkih katolika i osnažiti političke pozicije Hrvata. Njegovo oslanjanje na Slovence bilo je sasvim u skladu sa suvremenim političkim prilikama, jer je prethodilo povezivanju

hrvatskih pravaša i slovenskih kršćanskih socijala u listopadu 1912., kojih je savez također zamišljen kao prepreka srpskim političkim nastojanjima, i hrvatsko-slovenskom katoličkom kongresu u Ljubljani u kolovozu 1913. godine.

Dostalovo pismo ne govori samo o spomenutim kolonizacijskim planovima Stadlerova kruga, nego i o političkim odnosima između bosanskohercegovačkih Hrvata, muslimana i Srba, odražavajući pritom stajališta Stadlerova kruga. Pismo svjedoči o tome da se Lj. Dostal i osobno vezao uz bosanskohercegovačke Hrvate. Bio je uvjeren da može pridonijeti povezivanju Hrvata i Slovenaca unutar Monarhije. Boraveći među Hrvatima usvojio je hrvatski jezik podjednako kao slovenski, te se ispričavao zbog pogrešaka u slovenskom pravopisu. Ustvari radilo se o uljudnoj formi, jer je dobro poznao slovenski jezik i pravopis. Svoju zadaću u Bosni Lj. Dostal vidio je ponajprije u odgoju katoličkog laikata. S obzirom na činjenicu da je zbog nerazvijenih društvenih prilika i malobrojnog građanskog sloja oblikovanje snažnog laikata u Bosni bilo stvar budućnosti, Dostal je svjetovnom svećenstvu Vrhbosanske nadbiskupije namijenio zadaću koju drugdje vrši laikat, društvenog i gospodarskog uzdizanja hrvatskih seljaka, sve dok to ne bude mogao obavljati laikat. Pritom mu je kao daleki cilj pred očima bio primjer slovenskih i austrijskih kršćanskih socijala, koji su prilično uspješno djelovali na tom području. Posebnu pozornost Dostal je obratio političkim opasnostima koje su bosanskohercegovačkim Hrvatima prijetile od srpskog političkog programa. Za Srbe je ustvrdio da žele uništiti Hrvate, a posebno katolicizam. S tim u vezi napose je opasnom smatrao okolnost da je politička potpora, koju je Zemaljska vlada do aneksije pružala muslimanima, nakon aneksije Bosne i Hercegovine pružena Srbima. Uzrok priklanja vlasti Srbima otkrio je u težnji Mađara, pod čijim se pretežitim utjecajem nalazila Zemaljska vlada, da uz pomoć Srba politički unište Hrvate, kao svoje jedine prave protivnike u Monarhiji.

Potpورا Mađara Srbima bila je prema Dostalovom mišljenju prva okolnost koja ugrožava političke planove bosanskohercegovačkih Hrvata, jer su Srbi neprijateljski raspoloženi prema tim planovima. Drugu okolnost, koja Srbima daje moć i čini ih prijetnjom Hrvatima i uopće katolicima u Bosni i Hercegovini, našao je u činjenici da Srbi, uz pomoć svoje snažne gospodarske organizacije, napose banaka, otkupljuju zemljišta muslimana koji se iseljavaju iz Bosne i Hercegovine u Osmansko carstvo. Ustvrđio je da Srbi to čine uz pomoć kapitala mađarskih Židova, koji na gospodarskom planu slijede politička nastojanja svoje vlade za stjecanjem političke dominacije u Bosni i Hercegovini. Ujedno je iznio bojazan, da će Srbi, ako se nastavi dominacija Mađara u Zemaljskoj vladi, za desetak godina postati neograničeni gospodari zemlje, a ustvari će Bosnom zavladati Mađari, kojima su Srbi samo sredstvo za postizanje tog cilja.

Svoje prijedloge za onemogućavanje srpske, odnosno mađarske dominacije u Bosni i Hercegovini, Dostal je sažeo u tvrdnji da katolici moraju dobiti gospodarsku premoć. Glede političke premoći ustvrdio je da je katolicima ne bi bilo moguće ostvariti čak ni kada bi muslimani bili spremni na suradnju s Hrvatima, jer bi to navelo Mađare na uvođenje apsolutizma, podjednako kao u Hrvatskoj.¹

Sredstvo za ostvarivanje gospodarske dominacije katolika u Bosni i Hercegovini, Dostal nalazi u spomenutoj zamisli o naseljavanju slovenskih seljaka i kupovini zemljišta od muslimana, koji se namjeravaju odseliti, slovenskim kapitalom. S tim u vezi posebice je upozorio na zemljoposjed u okolici Bosanske Gradiške, velik oko 400 hektara, na kojega je hrvatski saborski zastupnik Mirko Gjurovečki, i sam veleposjednik u Bosanskoj Gradiški, upozorio svoga strica Kostu Hörmanna, umirovljenog visokog službenika Zemaljske vlade. Taj je posjed od muslimana već kupio srpski odvjetnik Milić, ali ga zbog dugova nije mogao zadržati. Gjurovečki je namjeravao sam kupiti taj posjed, ali nije imao dovoljno novaca, budući da je hektar bio procijenjen na 1.000 kruna. Stoga je zamolio strica da ode do nadbiskupa Stadlera i zamoli ga da preporuči kupovinu zemljišta bogatijim osobama, samo da pripadne katolicima. S obzirom na namjeru većeg broja muslimana u okolici Bosanske Gradiške da se isele, Dostal je ustvrdio da bi spomenuti veleposjed mogao postati osnova za gospodarsko ovladavanje katolika Posavinom, što bi bio poticaj i za otkupljivanje muslimanskih zemljišta u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. Upozorio je da cijeloj stvari valja pristupiti brzo, kako Srbi ne bi od katolika preuzeli inicijativu. Glede sredstava, naglasio je da ih nadbiskup Stadler nema i da ne vidi rješenje ako ona ne pristignu iz Kranjske. S obzirom na naseljavanje Slovenaca, Dostal je ustvrdio da bi trebalo utjecati da se njihovo iseljavanje u Americu preusmjeri na Bosnu. Za početak je predvidio da se za Slovence u okolici Bosanske Gradiške imenuje župnik sa sjedištem u nedalekoj njemačkoj koloniji Windhorst. Ustvrdio je da bi linija naseljavanja Slovenaca trebala slijediti cestu Okučani-Banja Luka. Naseljavanje slovenskih seljaka Dostal je smatrao poželjnim i s obzirom na unapređivanje poljodjelstva, jer bi slovenski seljaci mogli poučiti bosanske razvijenijim oblicima obrađivanja zemlje i uzgoja pojedinih poljoprivrednih kultura. To bi prema njegovom mišljenju bio najljepši izraz slovensko-hrvatske uzajamnosti.

Posebno važnom pretpostavkom za uspješno ostvarivanje slovenske kolonizacije, Dostal je smatrao utemeljenje podružnice jednog od snažnijih slovenskih

novčanih zavoda u Bosni i Hercegovini. U mogućnost brzog dobivanja koncesije za taj zavod uvjerio ga je K. Hörmann, za kojega je ustvrdio da je prije dvije godine morao otići u mirovinu, zbog pritiska Srba na Zemaljsku vladu. Na kraju pisma zamolio je primaoca da pridobije utjecajne pojedince i financijske institucije u Kranjskoj za njegove planove, te da svakako dođe pogledati navedeno zemljište i po mogućnosti posjeti Sarajevo. Ujedno ga je zamolio da, prilikom priopćavanja njegovih političkih stajališta, zataji njegovo ime, jer ne želi da Zemaljska vlada pravi probleme Vrhbosanskoj bogosloviji, u kojoj djeluje (ATFL, PLD).

Pismo Lj. Dostala svjedoči o potpori slovenskih svećenika u Vrhbosanskoj nadbiskupiji nastojanjima Stadlerova kruga da, otkupljivanjem zemljišta bosanskohercegovačkih muslimana koji su odlučili iseliti se u Osmansko carstvo, onemogućiti da se tih ta zemljišta domognu Srbi, koji bi na taj način poboljšali svoje ionako nadmoćne političke i gospodarske pozicije. Krajnji cilj takvog zauzimanja bilo je stvaranje pretpostavki za hrvatsko-slovensko političko zajedništvo koje je po svojim krajnjim intencijama premašivalo okvire Bosne i Hercegovine.

Osim Dostala postojala je još jedna osoba iz Stadlerova kruga koja se isticala u nastojanjima za otkupljivanjem zemljišta od muslimana, koji su odlučili iseliti se, i njihovim naseljavanjem katolicima. Bio je to isusovac Anton Puntigam, osoba od najvećeg povjerenja nadbiskupa Stadlera, glavni promicatelj ideja njemačkog *Volksverein*-a u Bosni i Hercegovini, koji je za Stadlera više puta obavljao povjerljive misije, najčešće u Beču, gdje je imao vrlo dobre veze na dvoru. A. Puntigam (Salsach bei Straden, Austrija, 15. V. 1859.-Beč, 4. IX. 1926.) bio je također član isusovačkog reda. Studij filozofije i teologije završio je u Bratislavi i Innsbrucku. U razdoblju od 1886. do 1890., kao i od 1895. do 1908. proveo je u Travniku, a od 1909. do 1919. u Sarajevu. U Bosni i Hercegovini osnovao je brojne Marijine kongregacije. Zalagao se za poboljšanje socijalnog položaja katolika, prikupljajući obilnu financijsku pomoć po cijeloj Monarhiji. Dijelio je politička stajalištima bečkog kruga kršćanskih socijala, okupljenog oko Karla Luegera, a u Bosni i Hercegovini zagovarao političku opciju nadbiskupa Stadlera. Izdavao je časopis *Stimmen aus Bosnien*, a od brošura i knjiga najpopularnije su mu *Hrvatska omladina pod zastavom Srca Isusova* (1901), *Unsere Zukunft in Bosnien* (Graz-Beč, 1909.) i uspomeni na Stadlera posvećeno djelo *Der selige Hingang des großen Erzbischofs von Sarajevo Dr. Josef Stadler* (Beč, 1919.) (Niccol, 1970).

1 Banom Kraljevina Hrvatske i Slavonije imenovan je 20. I. 1912. Slavko Cuvaj. Započeo je vladati represivno, plijeniti novine te je raspustio Sabor, koji se uopće nije sastao. Uslijedile su demonstracije srednjoškolaca i studenata. 12. III. počeo je generalni štrajk srednjoškolaca. Mađarski ministar predsjednik Khuen Héderváry ukinuo je ustav i 3. IV. imenovao Cuvaja komesarom. Tzv. Cuvajev komesarijat ukinuo je 2. XII. 1913., a banom je imenovan Ivan Skerlec (KHES, 1996).

A. Puntigam nastojao je suzbiti političko ovladavanje Srba nad Bosnom i Hercegovinom kolonizacijom njemačkih katolika. O tomu svjedoče njegova pisma napisana 1909. izvjesnom pateru Kamilu. Vjerojatno se radi o isusovcu Kamilu Zabeu (Beč, 13. XI. 1865.-Lonigo (Vicenza), 9. VIII. 1947.), koji je više godina djelovao na Vrhbosanskoj bogosloviji kao profesor grčkog jezika (VBKB, 1993). Pater Kamilo predao je ta pisma Jozi Sunariću, jednom od vođa HNZ-a, krivo pretpostavljajući da je ovaj zainteresiran za ostvarenje Puntigamovih ideja. Sunarić je uskoro iskoristio spomenuta pisma u političke svrhe, te je prepustio navedena pisma mostarskoj *Hrvatskoj obrani*, koja je, preuzimajući Sunarićevu interpretaciju, Puntigamu pripisala zamisao o osnutku Hrvatske katoličke udruge (dalje: HKU), stranke koju je nadbiskup Stadler osnovao 1910., nasuprot Hrvatskoj narodnoj zajednici (1906.), te nastojanja da kolonizacijom stvori uvjete za germanizaciju Bosne i Hercegovine (HO, 1910). Interpretaciju *Hrvatske obrane*, o Puntigamu kao idejnom začetniku HKU, nastojao je osporiti urednik *Hrvatskog dnevnika* Karlo Cankar. L. A. Nicoll temeljito je istražio osnovanost Sunarićevih optužbi protiv Puntigama, te je ustvrdio da teza o Puntigamu kao začetniku HKU, nije bila utemeljena u dokazima, nego u pretpostavkama osoba, čija su socijalna i politička stajališta bila oprečna Puntigamovim (Niccol, 1970, 140).

Uloga A. Puntigama kao podupiratelja političkih nastojanja nadbiskupa Stadlera nedovoljno je znanstveno istražena. Sve do pojave disertacije L. A. Nicolla Jr. podaci o njegovom djelovanju mogli su se naći uglavnom u okviru tendencioznih opisa djelovanja isusovaca u Bosni i Hercegovini, među kojima posebice valja upozoriti na djelo Đorđa Nastića, *Jezuite u Bosni* (Beograd, 1906.).

Bit sveukupnih Puntigamovih nastojanja u Bosni i Hercegovini ustvari nije bila toliko politička koliko socijalna. U tomu je bio sličan Dostalu, koji je ključ za ovladavanje katolika nad Bosnom i Hercegovinom vidio u kršćansko-socijalnoj komponenti, odnosno gospodarskoj nadmoći, držeći da bi eventualnu hrvatsku političku nadmoć slomili Mađari, kojima su Hrvati bili smetnja u ozbiljenju velikomađarskih političkih koncepcija.

A. Puntigam ponajprije se zalagao za primjenu modela njemačkog *Volksverein*-a u Bosni i Hercegovini. Franjevci i svjetovna hrvatska inteligencija bili su tome podjednako neskloni kao i Srbi i muslimani, vidjevši u *Volksverein*-u strani autohtonom katoličkom elementu neprimjereni oblik organiziranja. Stadlerovu HKU Puntigam je smatrao prikladnim političkim okvirom za svoja socijalna nastojanja, jer je HKU bila utemeljena na kršćansko-socijalnim principima i pružala dobre osnove za razvoj katoličkog laikata. Puntigam je, poput Stadlera, bio uvjeren da je potrebno složno djelovanje svih katolika u Bosni i Hercegovini, zbog njihove malo-

brojnosti u odnosu na muslimane i pravoslavne. Sa svoje strane poduzeo je akciju za organizacijskim povezivanjem bosansko-hercegovačkih katolika s njemačkim *Volksverein*-om. Po povratku iz Beča ocijenio je da će tek utemeljena HKU predstavljati protutežu liberalnom HNZ-u što je, u spomenutoj Sunarićevoj interpretaciji, postalo predmet nesporazuma (Niccol, 1970, 139).

Može se postaviti pitanje zašto je kršćansko-socijalna komponenta, za koju su se zalagali Lj. Dostal i A. Puntigam bila podjednako neprihvatljiva liberalno orijentiranom vodstvu HNZ-a i franjevcima? Da li je razlog tomu bio samo taj da su kršćansko-socijalne ideje bile važna okosnica programa Stadlerove HKU? U odgovoru valja istaknuti da je i franjevcima i svjetovnoj inteligenciji, koji su pristajali uz HNZ, ponajprije bilo neprihvatljivo oblikovanje katoličkog laikata, te nužne pretpostavke ozbiljenja kršćansko-socijalnog nauka. Oni su u katoličkom laikatu vidjeli isključivo nosioca klerikalizacije javnoga života. Činjenica da su se franjevci u tom pogledu slagali sa svjetovnim političarima može se donekle objasniti njihovom sklonosti prema prihvaćanju liberalnijih katoličkih ideja. No, ostali bi bez cjelovitijeg objašnjenja odbojnosti bosanskohercegovačkih franjevacu prema kršćansko-socijalnim idejama i oblikovanju laikata, kada ne bi uzeli u obzir činjenicu da su primjenu kršćansko-socijalnih ideja u Bosni i Hercegovini zagovarali franjevcima mrska svjetovna hijerarhija i redovnici Družbe Isusove, porijeklom iz Hrvatske, slovenskih zemalja i Austrije, koji su bili odgojeni na tim idejama. Osim toga, kršćansko-socijalni nauk pružao je osnove za politički angažman svim katolicima, dakle i onima nehrvatske nacionalnosti, koji su se doselili u Bosnu i Hercegovinu nakon 1878. godine. Vodstvo HNZ-a i franjevačke redovničke zajednice, koje je potjecalo iz autohtonog hrvatskog stanovništva, nije ni pod koju cijenu htjelo dopustiti da katolici iz Monarhije tzv. "kuferaši" zajedno s njim ravnopravno odlučuju o sudbini Bosne i Hercegovine.

Politička opcija nadbiskupa Stadlera bila je kršćansko-socijalna, proaustrijska i trijalistička, dok je pozicija HNZ-a bila kompleksnija, ali je s vremenom počela sve više sličiti onoj Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskoj, odnosno zagovarati hrvatsko-srpsku suradnju uz toleriranje dualističkog sustava i oslonac na Mađare. Time se HNZ sve više udaljavao od odrednice programa ujedinjene hrvatske opozicije iz 1894., o ujedinjenju hrvatskih zemalja, u koje se ubrajala i Bosna i Hercegovina, koja je bila važna okosnica i njegova programa.

Nadbiskupu Stadleru posebice se prijetećim činio prodor naprednjačkih ideja u HNZ, jer su one kao preduvjet za realizaciju hrvatskih nastojanja postavljale odustajanje od zahtjeva za sjedinjenjem hrvatskih zemalja s Bosnom i Hercegovinom. Naprednjačka opcija bila je u Bosni i Hercegovini znatno opasnija nego u Hrvatskoj, jer su tu Hrvati bili manjina i prijeteća im je opasnost da postanu instrument u rukama bosanskohercegovačkih

Srba, odnosno u Zemaljskoj vladi dominantnih Mađara, koji su svoj plan o povezivanju Bosne i Hercegovine s Ugarskom, namjeravali provesti uz pomoć Srba. Težnja Mađara da uz pomoć Srba povežu Bosnu i Hercegovinu s Ugarskom bila je vrlo jasna osobama iz Stadlerova kruga, o čemu jasno svjedoči pismo Ljudevita Dostala.

Postanejsijska politička stajališta Mađara, posebice s obzirom na odnos prema Srbima, izuzetno dobro ilustrira članak iz 1909., pod naslovom "Trijalizam", mađarskog novinara Antona Remenya. Članak je objavljen u dnevniku *Budapesti Hirlep* 2. rujna 1909., br. 207. Građanski doglavljenik Isidor Benko uputio ga je 17. rujna 1909. u njemačkom prijevodu zajedničkom ministru financija Istvánu Buriánu (AFBiH, ZMF, OBiH, 1909). U uvodnom dijelu članka Remeny je ustvrdio da dinastija i Austrija za uspješnu provedbu aneksije moraju biti zahvalne otvorenom i časnom držanju Ugarske, ali je ipak u Cislajtanijskoj aneksiji osnažila velikoaustrijska nastojanja. Iz Remenyejevog izlaganja vidljivo je da je na pisanje članka bio potaknut nametanjem vojnih reformi Ugarskoj od strane Austrije, odnosno slamanjem mađarskih pokušaja usmjerenih prema vojnom osamostaljivanju Ugarske od Austrije: "Pripada onoj, tijekom stoljeća prema nama primjenjivanoj perfidiji, da je Beč, poricanjem istine (*mit der Verleugnung der Wahrheit*) mogao ostvariti uspjeh postignuća jedinstva vojske." (AFBiH, ZMF, OBiH, 1909) Vodećim austrijskim krugovima Remeny je sasvim otvoreno poručio da Mađari neće slijediti "velikoaustrijsku" politiku prema Srbiji, jer se namjeravaju koristiti Srbima u provedbi svoje bosansko-hercegovačke i balkanske politike: "Budući da je zbog aneksije ideja Velike Austrije poprimila opasne dimenzije u glavama Cislajtanaca, u Beču se zacijelo došaptava, posebice u vojnim krugovima, kada smo već stupili prema Srbiji, ne izlazimo više van. Držimo da je ovdje na mjestu naglasiti da se Ugarska, premda je spremna stupiti u borbu s onom Srbijom, koja želi podjarmiti anektirane i pravno pod skiptar ugarskih kraljeva stavljene provincije, ni pod koju cijenu neće suglasiti s tim da se osvaja i najmanji dio Srbije. Za obranu kada je to nužno, bit ćemo pripralni, ali inače, mi s našim srpskim susjedima želimo živjeti u miru." (AFBiH, ZMF, OBiH, 1909)

Nadbiskup Stadler vrlo je rijetko očitovao svoja stajališta o potpori Mađara političkim nastojanjima bosansko-hercegovačkih Srba, te o suradnji bosansko-hercegovačkih Srba i muslimana, a i onda kada je to činio bio je vrlo suzdržan. S obzirom na spomenuti nedostatak Stadlerovih stajališta o tom problemu izuzetno je važno njegovo opsežno elaboriranje vlastitih političkih stajališta novinaru *Agramer Zeitung* Wilhelmu Ottu 19. rujna 1907. Spomenuti članak posebice je

važan za ovaj rad, jer Stadler govori upravo o problemima na koje je Lj. Dostal upozorio 1912. godine (AZ, 20. IX. 1907).

Wilhelm Otto započeo je razgovor s nadbiskupom Stadlerom u nadbiskupskom dvoru u Zagrebu, gdje se Stadler zatekao kao gost, sa zamolbom da se osvrne na brojne vijesti, koje su nedavno pristigle iz Bosne u Beč, a govore o krvavim sukobima između katolika i Srba s jedne strane, te između katolika i muslimana s druge strane. Na početku svoga izlaganja nadbiskup je upozorio da se u Bosni ne može govoriti o strankama kao u drugim zemljama nego o konfesijama, čime je naglasio povezanost vjerskog i nacionalnog identiteta u Bosni i Hercegovini. Zatim je dao podatke o brojčanom omjeru pojedinih nacionalnih i konfesionalnih grupa, ustvrdivši da ima oko 700.000 Srba, 600.000 muslimana i 400.000 katolika.² Brojčanu nadmoć Srba smatrao je posebice opasnom zbog njihova nastojanja da Bosna pripadne Srbiji. Upozorio je na važnu ulogu Srpske banke u Zagrebu, koja se uključila u provedbu (veliko)srpskih ciljeva u Bosni, dajući srpskim kmetovima novac za otkup i to ne samo čitlucčkog, nego i begovskog zemljišta, čime kompletni begovski posjedi padaju u srpske ruke. Nadalje je ustvrdio da Srbima nasuprot stoje manjinski katolici koji su jedini Monarhiji odani element u Bosni i Hercegovini, na koji bi se vlada morala osloniti. Govoreći o muslimanima Stadler je ustvrdio da zbog vjere gravitiraju prema Turskoj, pa stoga ni oni ne mogu biti pouzdan oslonac austro-ugarskim vlastima. Osudio je politiku vlasti prema Hrvatima, jer su, umjesto da im pruže punu potporu i zaštitu, vodile politiku eksperimenata, oslanjajući se najprije na muslimane, a zatim na Srbe. Svoje izlaganje, koje je trajalo više od sat vremena, nadbiskup Stadler završio je s tvrdnjom da je pozitivna promjena politike Monarhije prema Hrvatima u Bosni i Hercegovini uvjet održanja njezine vladavine u toj zemlji (AZ, 1907).

U osvrtu na Stadlerov razgovor s Wilhelmom Ottom valja upozoriti na činjenicu da je Stadler imao podatke o tomu da Srpska banka iz Zagreba financira bosansko-hercegovačke Srbe radi otkupa zemljišta muslimana koji su odlučili iseliti se, i to podjednako imućnije srpske trgovce i kmetove koji su imali pravo prvokupa na dio begovske zemlje. Ti podaci posvjedočuju i upotpunjuju navod iz Dostalova pisma, da financijsku potporu Srbima u stjecanju muslimanskih zemljoposjeda pruža inozemni, mađarski i srpski kapital. Austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini također su imale spoznaje o tome da Srpska banka iz Zagreba pomaže bosanskohercegovačkim Srbima u otkupu muslimanskih veleposjeda. O tome svjedoči izvješće kotarskog ureda u Gračacu, upućeno Zemaljskoj vladi u Sarajevo 12. srpnja 1908.

2 Prema popisu pučanstva Bosne i Hercegovine iz 1910. bilo je 612.137 muslimana, 825.418 pravoslavaca i 442.197 katolika (Marić, 1996, 68).

godine. Dokument se odnosi na pokušaj otkupa zemljišta kod Čardaka, koje je nekada pripadalo Huseinu Kapetanu Gradašćeviću, "Zmaju od Bosne". Begovsko zemljište namjeravao je od Gradašćevićevih nasljednika otkupiti srpski trgovac Jovan Babić uz pomoć kredita zagrebačke Srpske banke. Ista banka namjeravala je kmetovima dati kredit za otkup čitluka i dio begovske zemlje, na koji su imali pravo prvokupa. Cijeli se plan izjalovio kada je za njega saznao katolički župnik Jurić, koji se u izvješću naziva podmetnutom osobom, "figurantom" nadbiskupa Stadlera (*ein Strohmännchen des Erzbischofs*). Autor izvješća, predstojnik kotarskog ureda u Gračacu, kritičan je prema Stadleru, no ipak priznaje da je pokušaj bosanskog Srbina da uz pomoć zagrebačke Srpske banke otkupi begovski posjed u Gračacu, bio politički motiviran, ne mogavši prešutjeti da se radi o pokušaju učvršćivanja srpskih pozicija u Posavini (AFBiH, ZMF, OBiH, 1908). Budući da su vlasti nakon Stadlerove intervencije onemogućile srpski plan postavilo se pitanje održavanja čitlučkog zemljišta, jer kmetovi nisu raspolagali dovoljnim sredstvima. Kotarski ured odlučio ga je staviti pod sekvstraciju do 1. siječnja 1909., kada će se ponovno kmetovima omogućiti pokretanje postupka za podizanje zajma. U međuvremenu u kotarski su ured stigle glasine da se nadbiskup Stadler priprema otkupiti onaj dio begovskog zemljišta na koji kmetovi s čitluka imaju pravo prvokupa. Takav bi pokušaj, prema mišljenju kotarskog predstojnika, stvar još više politički zakomplicirao. Stoga je Zemaljskoj vladi predložio da Zemaljska banka, koja time ništa ne riskira, preuzme na sebe podjelu cjelokupnog zajma za navedeni posjed i time cijelu stvar liši negativnog političkog odjeka (AFBiH, ZMF, OBiH, 1908).

Izvješće kotarskog ureda u Gračacu, uz ostale dokumente na koje sam se oslonio težeći objasniti nastojanja Lj. Dostala, predočuje širi povijesni kontekst u kojem su Slovenci iz političkog kruga nadbiskupa Stadlera oporirali nastojanjima bosanskohercegovačkih Srba, koji su u postaneksijskom razdoblju razvili intenzivnu djelatnost za uvećavanjem svojih zemljišnih posjeda. Ljudevitu Dostalu je, kao osobi iz Stadlerova političkog kruga, bilo jasno da iza svega stoji politički cilj bosanskohercegovačkih Srba za ovladavanjem Bosnom i Hercegovinom. Austrougarske su vlasti također bile svjesne političke dimenzije cijele stvari, ali nisu bile spremne na oštrije postupke zbog Mađara, koji su se radi ozbiljenja svojih političkih interesa oslanjali na Srbe. Mogućnost otpora spomenutim srpskim nastojanjima od strane Stadlerova kruga ograničavala je politička situacija u Bosni i Hercegovini, gdje se među najmalobrojnijim Hrvatima dogodio politički razdor, situacija u Hrvatskoj, gdje je od 1906. na vlasti bila Hrvatsko-srpska koalicija, koja se, odustajući od zahtjeva za povezivanjem Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, u borbi za ujedinjenje hrvatskih zemalja oslonila na Srbe i Mađare, te na kraju odnos među dvjema vladajućim nacijama Monarhije,

koji je nalagao ustupke austrijskih Nijemaca Mađarima i samim tim unaprijed onemogućivao mogućnost realizacije trijalističkog preustroja Monarhije za koji se zalagao nadbiskup Stadler. Kršćansko-socijalna komponenta političkog programa Stadlerove HKU i zauzimanje Slovenaca i austrijskih Nijemaca iz njegova kruga – Lj. Dostala, A. Puntigama i drugih – za njezino ostvarenje u Bosni i Hercegovini, također su bili prepreka ozbiljenju nastojanja Stadlerova kruga, jer su je bosanskohercegovačka svjetovna inteligencija i franjevci, okupljeni u politički dominantnoj HNZ, doživljavali kao strani bosanskohercegovačkom pučanstvu neprimjeren oblik socijalnog djelovanja kojemu su oštro oponirali. Gotovo je suvišno reći da je to oponiranje bili krajnje štetno, jer je u zadnjim godinama postojanja Austro-Ugarske Monarhije otežalo realizaciju planova kojima je cilj bio unaprijediti gospodarski, a samim tim i politički položaj Hrvata i drugih katolika u Bosni i Hercegovini.

Ljudevit Dostal (1877-1946)

PRILOG:

**PISMO LJUDEVITA DOSTALA NEPOZNATOM
SVEĆENIKU, PROFESORU U LJUBLJANSKOM
SJEMENIŠTU³**

Sarajevo, 8. I. 1912.

Prečastiti gospod!

Upam, da Vas bo veselilo, ko dobite zopet enkrat par vrstic od svojega Ludvika. Morebiti se spomnite pri tem, kako je bilo pred 19 leti, ko sem s svojimi tovarši dijaške "katoliške lige" Vaše besede poslušal. Jaz se saj z veseljem spominjam tistega idealnega navdušenja in moža, ki nas je vodil, in še marsikatera njegova beseda mi je ostala do dandanes v spominu. To navdušenje je obrodilo mnogo sadov, kakor vidim v delovanju svojih nekdanjih tovaršev, ki se zdaj z vso močjo bore kot možje-vojaki za stare ideale.

Kar se mene tiče, moram iskreno priznati; da sem dozdej le malo storil. Seveda še nista minuli dve leti, odkar javno delujem. V jeseni 1910, ko sem končal vse študije in naš zadnji novicijat, t. zv. tretjo probacijo, me je Bog poslal med Hrvate, v Bosno. Če tudi sem sam želel, da se to zgodi, vendar sem prepričan, da me je Božja Previdnost sem peljala. Sicer ne mislim, da me Bog tukaj potrebuje, ali sploh kjerkoli, niti da kaj velikega storim, vendar se mi zdi, da je to polje delovanja za me najboljše. Prvič ker znam hrvatski bolje nego slovenski (zato mi tudi ne zamerite, da tako grdo slovenski pišem), potem pa ker je tu delo veliko bolj potrebno kakor pri Slovencih in ker je med Hrvati sploh, posebno pa v Bosni tako malo katoliških delavcev. In ker še dolgo časa ni upati, da pridejo pravi katoliški lajiki (dobro vem sicer, kako so nam potrebni) med ljudstvo, posebno v raztresene, gorske vasi, zato se mi zdi ena najbolj važnih nalog, da vzgojimo dober, delaven kler, ki bo mogel kmete socialno, posebno pa ekonomično vzdigniti, saj od te strani preti največja nevarnost Bošnjakom-Hrvatom. Le eno mi je žal, da sem moral – res: moral, ker mi je bilo zelo težko in ker vem, da nisem za to službo – na koncu 1910 prevzeti ravnateljstvo semenišča. Ali pri tem sem imel saj priložnost, da takoj uvedem za bogoslovce predavanja iz sociologije, ki jih bodo gotovo bolje pripravljala za poznejše delovanje.

Obenem sem pa mogel tudi za dijake nekaj storiti. Vi ste mi, Prečastiti, pisali, ko sem Vas povabil na svojo novo mašo, naj posvetim glavno brigo kot duhovnik mladini. Sicer so tudi bogoslovci mladina, ali tukaj imamo prelepo delovanje tudi med dijaki, ki je koncentrirano v zelo cvetečih kongregacijah Marijinih (4 razne

kongregacije, okoli 200 članov). Jaz sicer ne vodim sam te kongregacije, ali se zelo za nje zanimam pa sem jim pred enim letom prepustil precejšen prostor v semenišču, kjer smo napravili, dosti veliko dvorano, dve čitalnici in knjižnico. Ta prostor je posebno zato praktičen, ker ima poseben vhod od ulice, pa se je že zelo obljubil dijakom: tukaj bero, pojo, igrajo tambure, imajo predstave in predavanja – pravi dijaški dom. Ta dom je pa tudi zbirališče (vsak dan zvečer in v nedeljo popoldne) za rokodelske in tovarniške vajence, ki smo ih lani zbrali v posebno društvo, ki ga bo tele dni tudi vlada potrdila. V par mesecih se jih je že zbralo okoli 100, a njih središče je zopet posebna Marijina družba. Kako potrebna je organizacija mladih delavcev, se vidi iz napadov soc. demokratov na njo, ki jih hočejo vničiti, ali pa saj terorizirati.

Nikar ne mislite, da se hočem hvaliti; saj imam pri vsem tem zelo malo zasluga. In z druge strani delajo Srbi še veliko več, za vzgojo svoje inteligencije in pa – za socialno demokracijo (NB (nota bene, op. Z. G.)! najhujši teroristi med socij. demokrati in njih vodje so Srbi). Jaz sem bil poprej prijatelj Srbov pa sem bil prepričan, da se bo moglo napraviti prijateljstvo med Srbi in Hrvati in z Božjo pomočjo tudi unija v veri, za katero sem bil od mladosti vedno navdušen. Ali po mirnem premišljevanju sem prišel k temu rezultatu, da je to le mogoče, če dobe katoličani, in to je tukaj isto kot Hrvati, moralno in gospodarsko premoč. Kajti Srbi nočejo nič slišati o slogi s Hrvati, narobe, oni hočejo vničiti Hrvate in posebej katolicizem. Jaz nisem njihov sovražnik, pa se jih tudi ne bi posebno bal, ker so moralno zelo pokvarjeni, posebno njih inteligencija. Ali dve okoliščini jako povečajo nevarnost od strani Srbov. Prvič so gospodarji na političnem polju, ker ih vlada podpira proti Hrvatom i Turkom. Zakaj? To je bila delj časa uganka za me, dokler nisem izprevidel, da je bosenska vlada madžarska, ki hoče vničiti Hrvate, edine svoje nevarne nasprotnike v Austriji, ter zato podpira Srbe, sovražnike Hrvatov. Druga okoliščina, ki daje takšno moč Srbom je njih močna denarna in gospodarska organizacija. Zato tako pridno kupujejo zemljišča Turkov, ki se selijo v Turčijo, v zvezi s madžarskimi židi. Tako bo s časom zemlja srbska in židovska. Kdor pa ima zemljo, ta je gospodar – to veste Vi, Prečastiti, kot strokovnjak v socialnem vprašanju bolje kakor jaz. In če pojde stvar takole naprej, posebno če ostane nespremenjen madžarski vpliv na našo vlado, bo čez deset let Srb neomejen gospodar zemlje, pravzaprav Madžar, ki mu je Srb le sredstvo, in "na koncu konca" bo vladar madžarski žid. Zato sem rekel, da moramo dobiti moralno in gospodarsko premoč. Politične ne moremo, saj vlada ne da; če bi pa hoteli Hrvati in Turki oestro nastopiti, bomo pa imeli madžarski absolutizem kakor na Hrvatskem. Mo-

3 Pismo je transkribirao Zoran Grijak, a kolacionirao Zdenko Radelić.

Larajevo, 8. I. 1912.

Precastiti gospod!

Upam, da Vas bo veselilo, ko dobite zopet enkrat par vrstic od svojega Ludvika. Morebiti se spomnite pri tem, kako je bilo pred 19 leti, ko sem s svojimi tovarši dijaki, katoliške lige Vas besede poslušal. Jaz se saj z veseljem spominjam tistega idealnega navdušenja in moča, ki nas je vodil, in še marsikatera njegova beseda mi je ostala do danes v spominu. To navdušenje je obroditlo mnogo sadov, kakor vidim v delovanju svojih nekdanjih tovaršev, ki se zdaj z ves mirno kot možje - vojaki za stare ideale.

Kar se mene tiče, moram iskreno priznati, da sem dozdaj le malo storil. Tvevda se mišta minuli dve leti, odkar jamno delujem. V jeseni 1910, ko sem končal vse študije in nis radnji

zelo težko in ker sem, da misim za to službo — na koncu 1910 prevzeti ravnateljstvo sennenišča.

Ali pri tem sem imel saj prvič možnost, da takoj uvedem za bogoslovce predavanja iz sociologije, ki jih bodo gotovo boljše pripravljala za poznejše delovanje.

Obešenem sem pa mogel tudi za dijake nekaj storiti. Vi ste mi, Precastiti, pisali, ko sem Vas povabil na svojo novo mesto, naj posvetim glavno brigo kot duhovnik mladini. Ker so tudi bogoslovci mladina, ali tukaj imamo prelepo delovanje tudi med dijaki, ki je koncentrirano v zelo večtecih kongregacijah Marijinih (4 same kongregacije, okoli 200 članov). Jaz pier ne vodim sam te kongregacije, ali se zelo za nje zanimam pa sem jim pred enim letom prepustil precejšen prostor v sennenišču, kjer smo napravili doati veliko dvorano, dve čitalnici in knjižnico. Ta prostor je posebno zato praktičen, ker ima poseben vhod od ulice, pa se je že zelo objubil dijakom: tukaj ber, projo, igrajo tam bure, imajo predstave

novicijut, t. zv. tretjo probacijo, me je Bog poslal med Hrvatete, v Bosno. Či tudi, sem sam želel, da se to zgodi, vendar sem prepričan, da me je Božja Previdnost umjeljala. Pier me mislim, da me Bog tukaj potrebuje ali sploh kjerkoli, niti da kaj velikega storim, vendar se mi zdi, da je to polje delovanja za me najbolje. Prvič ker anam hrvatski bolj nego slovenski (zato mi tudi ne zamerite, da tako go do slovenski pisem), potem pa ker je tu delo veliko bolj potrebno kakor pri Slovencih in ker je med Hrvatete sploh, posebno pa v Bosni tako malo katoliških delavcev. In ker se dolgo časa ni upati, da pridejo pravi katoliški lajiki (dobro vem pier, kako so nam potrebni) med ljudstvo, posebno v partecene, gorške vasi, zato se mi zdi ena najbolj varnih nalog, da vzgojim o dober, delaven kler, ki bo mogel kmete sovajals, posebno pa ekonomino vrdignuti; saj od te strani priti največja nevarnost Bosnjakovim - Hrvatom. Le eno mi je žal, da sem moral — res: moral, ker mi je bilo

in predavanja — pravi dijaški dom. Ta dom je pa tudi zbirališče (vsak dan večer in v ne dolgo popoldne) za rokodelske in tovarniške vajence, ki smo jih lani obrali v posebno društvo, ki ga bo tele dni tudi vzbuda protidila. V par mesecih se jih je že obralo okoli 100, a njih vedno je zopet posebna Marijina družba. Kako potrebna je organizacija mladih delavcev, se vidi iz napadov soc. demokratov na njo, ki hočijo vničiti, ali pa saj terorizirati.

Nikar me nislite, da se hočim hvaliti; saj imam pri vsem tem zelo malo zaslug. In z druge strani delajo Srbi se veliko več, za vzgojo svoje inteligencije in pa — za socialno demokracijo (B! najhujši teroristi med svoj demokraci in njih vodje so Srbi). Jaz sem bil poprej prijatelj Srbov pa sem bil prepričan, da se bo moglo napraviti prijateljstvo med Srbi in Hrvatete in z Božjo pomočjo tudi unija v veri, za katero sem bil od mladosti vedno navdušen. Mi pro mirnem prienistjevanju sem prišel k tem rezultati, da je to le mogoče, če doka katoličani,

in Kranjskega.

Kakaj Vam pa ravno o tem posestvu pišem? Ne iz posebnega prijateljstva to tem, ki mi stvar poročajo, ampak le zato, ker sem prepričan, da bi bil ravno tu (pri Bos. Gradški) najboljši načrtik za slovensko kolonizacijo, ker je ta del Bosne najbližji Kranjskemu. Ja ljubljane, se pride z železnico v Okučane (na progi Zagreb - Lick - Brod) nekako v 9-10 urah; od Okučanov je pa le kakšnih 14 km do posestva na veliki cesti, ki gre od Okučanov dol v Bosno, do Banjalike in tod pride gotovo kmalu železnica. Kaj je to, če se primeri z Ameriko? Vašna okolščina za slovenske kmete je tudi ta, da je bliže župnija (Bos. Gradška), pravzaprav še druga Windthorst, kjer bi mogel biti tudi slovenski duhovnik.

Prosim Vas torej, Prečastiti, odgovorite mi kmalu, ali je kaj upanja, da se Slovenci zavamejo na tole stvar, kakšna posojilnica, kapitalist ali pa več kapitalistov skupaj. Kaj pošljijo rešilca, ki bi posestvo pogledal; ali pa sami tja pridite

na, mal izlet v Bosno. Če Vam je predalec v Sarajevu, kjer bi Vas zelo radi videli (seveda v semenišču), pa saj pridite v Gradško, če mi bo le mogoče, Vam pridem v Okučane nasproti. Samo Vas prosim, da prej prišete, tudi se koga doli pošljete, meni ali pa g. pl. Gjurok ovi komu v Gradško. Pogledajte, kaks sem predrazen! Mi tudno računam, da se boste saj za stvar zaveli in mi prav kmalu sporočili, kaj o tem mislite.

Ne zamnite, da Vas še prosim, da me priobite drugim mojim političnim razpravam v Bosni, kot mojih, niti se ne bojim tudi tujeti. — takšne so tukaj razmere — zavoljo svojega prepričanja, ali semenišče je verodoljno ravno od vlade — saj kar se tiče dotarije, ki je edino sveto, seveda zelo malo, za naši vredičevanje.

Na koncu Vam še želim — posebno, niti, ali upam, da me prepričate — prav pravo novo leto. Bog, daj, da bi se v tem letu utrdile zveze med Slovenci in bosenskimmi Srbi.

Prečisto Vam priporočam

Vaš vdarni in zvesti

Ljudevit Dostal
kmetol. semenišče

Dio rukopisa Dostalova pisma. / A part of the letter written by Ljudevit Dostal.

ralno premoč dobimo, če vzgojimo dobro inteligenco in kler. Ali vse to ne bo pomagalo, če se nam zemlja spodmika pod nogami. In pri tem ne vidim druge rešitve, kakor da nam Slovenci pomagajo in da pridejo Slovenci sami v Bosno, posebno naši kmetje (namesto da gredo v Ameriko) pa da uče bosenskega kmeta gospodariti. To bi bil obenem najlepši izraz slovensko hrvatske vzajemnosti.

Koliko bi hotel še o tem vprašanju pisati! Lani, v začetku septembra, sem šel nalašč zato v Ljubljano, pa sem hotel o vsem tem z Vami govoriti. Škoda da Vas nisem našel v Ljubljani, niti kakšnega vplivnega moža; a čakati ali po Kranjskem hoditi nisem mogel ker je bilo šolsko leto pred vrati. Le s preč. kanonikom Šiško sem govoril, pa mi je obljubil, da se bo zavzel za naše želje. Ne morem vsega pisati, kar mi narekuje srce. Ali jaz sem Vam vedno na raspolaganje, če želite kakšne informacije o tem, kar sem Vam pisal in kar še bom. Medtem Vas dvoje prosim.

Storite, Prečastiti, vse, da dobimo tukaj podružnico kakšnega slovenskega denarnega zavoda. To je za nas najbolj potrebno, za zavod pa ni nobene nevarnosti, le korist, celó velik dobiček, ker je tu denar tako drag. Koncesijo od vlade dobi gotovo in hitro, kakor mi pravi

g. Hörmann, ki je moral iti v mir pred 2 leti — zavoljo Srbov. On je skozinskoz Hrvat, izvrsten katoličan in pozna naše razmere; saj je bil "odjelni predstojnik" (Sektionschef). Morebiti v celi Bosni ni moža lajika, ki bi ga tako spoštovali Hrvati in tudi Turki kakor njega. On popolnoma odobrava naše načrte in je že marsikaj storil v tem oziru, kakor sploh za katoliško stvar. On je tudi pripravljen, vse potrebne korake storiti, da dobi denarni zavod koncesijo od vlade, in vse to "za Božji lon", kakor sploh noče vzeti niti vinarja, kadar kaj stori za katoliško stvar, če kupuje n. pr. kakšno posestvo za nadškofa, za samostan i. t. d., dasi dela kakor navaden mešetar. Prosim torej, storite vse, da nam hitro izpolnijo Slovenci to našo željo. Vse informacije Vam prav radi pošljemo.

Ta denarni zavod bi se moral seveda posebno pečati s kupovanjem posestev, in s kolonizacijo Slovencev v Bosni. Stvar je zato ravno zdaj zelo aktualna, ker se vedno veliko Turkov iz Bosne seli; ali to bo kmalu nehalo. Ali tudi tisti Turki, ki ostanejo, hočejo na vsak način prodati svoja posestva, posebno veleposestniki, ker ne izhajajo več, posebno ker jim delajo njih srbski "kmetovi" toliko preglavice. In jaz bi Vam mogel več konkretnih slučajev navesti, kako pridejo begi in age k katoličanom, naj kupijo njih posestva, samo zato, "da ta

ne pridejo" – kako sami zabičavajo – "v srbske roke": Torej, priložnosti je dosti.

In tako pridem k drugi prošnji, ki je pa še bolj aktualna, celo zelo aktualna. Na severu Bosne, blizu Save, je ravno zdaj prekrasno posestvo na prodaj. O njemu piše ravno Mirko pl. Gjurkovečki, hrvatski deželni poslanec in sam veleposestnik u Bos. Gradiški, svojemu stricu Hörmannu, da je velika nevarnost, da pride v roke Srbom ali Madžarom, ki vedno obletujejo sedanjega posestnika. Ta je pa srbski advokat Milić, ki ga je kupil od Turkov, ali ga ne more zadržati zavoljo dolgov. Posestvo je na jugu Bos. Gradiške, meri okoli 400 hektarjev ter se vleče od kolonije Windthorst do blizu Gradiške 2^a kilometra (na priloženi karti sem zaznamoval mesta z modrim svinčnikom. Zemlja je izvrstna, "sva od inundacije (Save) zaščitena – kakor piše Gjurkovečki – i sva skroz ne samo prve klase, sam divan naplavak, nego bolja no što može da bude, a ima i lijepe šume i raznih zgrada". To je potrdil g. Hörmannu tudi ravnatelj neke sarajevske ogrske banke, ki bi hotela kupiti to posestvo, ter mu je rekel da je res izvrstna zemlja. In pri svem tem bi stal en hektar v vsemi drugimi stroški le 1000 Kr. Gjurkovečki piše, da bi sam želel kupiti, ali da je preslab, dasi so s njim še drugi kapitalisti, pa prosi strica, naj gre k nadškofu pa mu vse pove in, da on stvar komu priporoči, samo da se kupi za katoličane. Ker če se to zgodi, potem da povstane tam močna trdnjava "proti vlahovluku" (Srbijanstvu), posebno ker se hočejo tudi Turki v okolici izseliti. Samo da bi se moralo z vso močjo in hitro postopati, ker sicer Roma deliberante Saguntum perit (dok je Rim vijećao Sagunt je propao, op. Z. G.). Takole Gjurkovečki, pa dodaje, da se more pri tem dober dobiček napraviti, ker da ne bo minulo 10 let, ko bo hektar iste zemlje 2000 K stal. Konča pa: "Dakle molim, zauzmi se, ne daj, da naši zlobnici ovaj masni prekrasni kompleks otmu; nastoj pomoći, da tkogod katolik kupi". Seveda, nadškof ne more kupiti, ima že dosti dolgov; od drugod pa ne vidim pomoči, če ne pride iz Kranjskega.

Zakaj Vam pa ravno o tem posestvu pišem? Ne iz osebnega prijateljstva k tem, ki mi stvar poročajo, ampak le zato, ker sem prepričan, da bi bil ravno tu (pri

Bos. Gradiški) najboljši začetek za slovensko kolonizacijo, ker je ta del Bosne najbližji Kranjskemu. Iz Ljubljane se pride z železnico v Okučane (na progi Zagreb – Sisak – Brod) nekako v 9-10 urah; od Okučanov je pa le kakšnih 14 km do posestva na veliki cesti, ki gre od Okučanov doli v Bosno do Banjaluke in tod pojde gotovo kmalu železnica. Kaj je to, če se primeri z Ameriko? Važna okolščina za slovenske kmete je tudi ta, da je blizu župnija (Bos. Gradiška), (pravzaprav še druga Windthorst), kjer bi mogel biti tudi slovenski duhovnik.

Prosim Vas torej, Prečastiti, odgovorite mi kmahu, ali je kaj upanja, da se Slovenci zavzamejo za tole stvar, kakšna posojilnica, kapitalist ali pa več kapitalistov skupaj. Naj pošljejo veščaka, ki bi posestvo pogledal; ali pa sami Vi pridite na mal izlet v Bosno. Če Vam je predaleč v Sarajevo, kjer bi Vas zelo radi videli (seveda v semenišču), pa saj pridite v Gradiško; če mi bo le mogoče, Vam pridem v Okučane nasproti. Samo Vas prosim, da prej pišete, tudi če koga doli pošljete, meni ali pa g. pl. Gjurkovečkemu v Bos. Gradiško. Poglejte kako sem predren! Ali trdno zaupam, da se boste saj za stvar zavzeli in mi prav kmalu sporočili, kaj o tem mislite. Ne zamerite da Vas še prosim, da ne priobčite drugim mojih političnih nazorov o Bosni kot mojih, sicer se ne bojim tudi trpeti – takšne su tukaj razmere – zavoljo svojega prepričanja, ali semenišče je vendarle zavisno od vlade – saj kar se tiče dotacije, ki je edino vrelo, seveda zelo slabo, za naše vzdrževanje.

Na koncu Vam še želim – pozno sicer, ali upam da ne prepozno – prav srečno novo leto. Bog daj da bi se v tem letu vtrdile zveze med Slovenci in bosenskimi Hrvati.

Srčno se Vam priporoča

Vaš odani in zvesti
Ljudevit Dostal
katol. sjemenišče

THE CONTRIBUTION OF LJUDEVIT DOSTAL IN THE DEVELOPMENT OF THE CROATIAN-SLOVENE COLLABORATION IN BOSNIA & HERZEGOVINA DURING THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE

Zoran GRIJAK

Croatian Institute of Historical Research, HR-10000 Zagreb, Opatička 10

SUMMARY

During the Austro-Hungarian rule over Bosnia & Herzegovina in the post-annexation period, the small but very influential group of Slovenes in Bosnia & Herzegovina were rendering a strong support to the efforts by the political circle gathered around Josip Stadler, the Archbishop of Sarajevo, to thwart the plans by the Serbs to purchase the land of the Moslems who had decided to emigrate to the Ottoman Empire. An exceptionally important role in these attempts was played by the Slovenes in the Archdiocese of Sarajevo, who initiated investments of Slovene capital for this very purpose. The endeavours of the Slovenes directed towards this aim had, however, a more far-reaching goal of offering a support to the Croatian-Slovene community in the Monarchy, within the framework of its so-called tripartite reorganisation. Of these attempts clearly speaks the letter written by Ljudevit Dostal, in which the plan to carry on with the investment of Slovene capital and colonisation by Slovene colonists for the purpose to oppose the Serb endeavours for a political supremacy over Bosnia & Herzegovina is presented in detail. The letter is one of the most significant evidences of the Croatian-Slovene political collaboration in Bosnia & Herzegovina in the Austro-Hungarian period.

Key words: Ljudevit Dostal, Bosnia & Herzegovina, Croats, Slovenes

IZVORI I LITERATURA

AFBiH, ZMF, OBiH (1908, 1909) - Arhiv federacije Bosne i Hercegovine, Zajedničko ministarstvo financija, Odjelenje za Bosnu i Hercegovinu (Gemeinsames Finanzministerium, Präsidium des Bureau Angelegenheiten Bosniens und der Herzegowina).

ATFL, PLD - Arhiv teološkog fakulteta u Ljubljani, pismo Ljudevita Dostala. Sarajevo, 8. I. 1912.

AZ (1907): Agramer Zeitung, Zagreb.

KHES (1996): Kronologija Hrvatska-Europa-svijet. Zagreb.

HO (1910): Hrvatska obrana. Mostar.

NAZ, AP, OJP - Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Acta Praesidialia, Ostavština Jurija Posilovića, 106/1913.

VBKB (1993): Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890.-1990. Sarajevo-Bol.

Niccol, A. L. (1970): Anton Puntigam S. J. Leben und Wirken eines Jesuiten in Bosnien. Universität Wien, doktorska disertacija.

Grijak, Z. (2001): Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera. Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Vrhbosanska nadbiskupija – Dom i svijet.

Gross, M. (1973): Povijest pravaške ideologije. Monografije, 4. Zagreb, Institut za hrvatsku povijest.

Kršnjavi, I. (1986): Zapisi. Iza kulisa hrvatske politike. 2. knjiga. Zagreb, Mladost.

Marić, F. (1996): Pregled pučanstva Bosne i Hercegovine između 1879. i 1995. godine. Zagreb.